

Оксана Салата
ORCID iD 0000-0003-2498-1483

УДК 94(14/99)(1992)
DOI: 10.28925/2524-0757.2019.2.10

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД РОЗБУДОВИ ЧЕСЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНИХ РЕАЛІЙ 90-х РОКІВ ХХ ст.

У статті здійснено аналіз історичного досвіду двох європейських держав — Чеської Республіки і Словацької Республіки; показано негативний спадок тоталітаризму, уміння їхнього керівництва уникнути негативних суспільних явищ, що стоять на заваді розбудови вільного громадянського суспільства; продемонстровано, у який спосіб чеський та словацький народи починали самостійне державницьке життя, «розлучившись» у мирний спосіб, без жодних істотних претензій один до одного. Наголошено, як у сучасних умовах демократичного середовища важливо підтримувати одне одного як партнери і сприяти укріпленню добросусідських відносин, що може стати прикладом для Української держави.

Ключові слова: історичний досвід, добросусідство, історична пам'ять, Чеська республіка, Словацька Республіка, Оксамитова революція, Помаранчева революція.

Oksana Salata

HISTORICAL EXPERIENCE OF THE DEVELOPMENT OF THE CZECH REPUBLIC IN THE CONDITIONS OF THE DEMOCRATIC REALITIES OF THE 1990s

The experience of the Czech Republic and the Slovak Republic is important for Ukraine. The population of Czechoslovakia rethought the values and realities of the communist regime and embarked decisively on the path to building a democratic state. Similarity in the historical path of the Czech and Ukrainian states is, in our opinion, manifested in two revolutions — the Czech velvet and the Ukrainian orange.

The historical experience of the development of the Czech independent state in the conditions of democratic realities of the 1990s is revealed. The main stages of the formation of the new democratic state of the Czech Republic are analysed. The problems and threats that arose in the course of the breakup of Czechoslovakia as a state formation and the construction of two new partner countries in the new European policy of the Czech Republic and the Slovak Republic are revealed.

The main stages of the transition of the Czech and Slovak Republics to the development of independent states based on democratic values and the steps of the Czech and Slovak societies to mutual understanding and partnership support in further development are shown.

The politics of memory in the Czech and Slovak republics in the post-socialist period show how we can change the path of historical progress and political development; to change the negative experience of totalitarianism in the public consciousness in order to avoid in the future those social phenomena that hinder the development of a free civil society. The Czechs and Slovaks presented to all European peoples the way in which two historically close peoples begin a separate independent statesmanship, “divorcing” in a peaceful manner without any substantial claim to each other. The common past, as it turned out in the case of Czechs and Slovaks, does not necessarily imply interdependence in the political space and in the economic plane. Nowadays democratic environment, it is important to support one another as partners and to foster good neighborly relations. Such experience deserves attention from the Ukrainian authorities because it is of great practical importance — a new model of public memory.

Key words: historical experience, good neighborliness, historical memory, Czech Republic, Slovak Republic, “velvet revolution”, “orange revolution”.

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2019
© Салата О., 2019

На думку вітчизняних та зарубіжних вчених, сьогодні для соціалізації молодого покоління та передачі йому ментальних і соціальних цінностей необхідно мати сформовану

історичну пам'ять, започатковану на основі осмислення історичного досвіду власного народу. Потрібно розуміти, що його набуття — складний процес, тому вкрай важливим є вивчення досвіду інших держав у цьому контексті,

зокрема тих, з якими наша країна пов'язана ментально.

Історичний досвід формує історичну пам'ять. Ця тема у науковому середовищі стала найбільш досліджуваною, зокрема в країнах Східної і Центрально-Східної Європи, після повалення комуністичних режимів. Суспільства цих держав усвідомлювали необхідність трансформації політичної системи та формування національної ідентичності. Це ставало одним із основних завдань на шляху розбудови незалежних демократичних країн.

Саме у цьому контексті вагомим для України є досвід Чеської Республіки. Населення Чехословаччини переосмислило цінності та реалії комуністичного режиму і рішуче стало на шлях розбудови демократичної держави. Схожість в історичному шляху Чеської та Української держав, на нашу думку, виявилася у двох революціях — чеської «оксамитової» й української «помаранчевої».

Потрібно зазначити, що в Чехії результати Оксамитової революції очевидні: країна вже понад 20 років є членом НАТО, понад 16 років — членом ЄС. Активно розвиваються ринкові відносини. Між Чеською Республікою та Словацькою Республікою збереглися партнерські відносини, хоча після Оксамитової революції Словацька Республіка опинилася у глибокій кризі.

Щодо результатів Помаранчевої революції в Україні, то, на жаль, за 28 років незалежності наша країна і сьогодні перебуває у глибокій політичній та економічній кризі. У владній вертикалі влада / народ не відбулося жодних важливих змін. Помаранчева революція демонструвала запит на початок важливих зрушень і реформ в Україні, але у політичних лідерів не вистачило сміливості та здатності почати зміну корумпованої системи зверху до низу. Українське суспільство, налаштоване підтримати будь-які реформи, спрямовані на розвиток держави, вже через пів року прийшло до розчарування. Ситуацію ускладнило ще й те, що Російська Федерація, яка бачить Україну лише частиною власної імперії, створювала та створює перешкоди на шляху розвитку в нашій державі демократичних цінностей, зближення з Європейським Союзом.

Незважаючи на це, на думку української письменниці Л. Волянської, «помаранчеве повстання» мало й позитивні наслідки. Зокрема, відкрилися інформаційні потоки, і народ тепер більше дізнається про керманів держави, ніж раніше; зменшилося політичне втручання у бізнес; українці усвідомили, що вони — народ, який може вибороти те, що вважає цінним для себе і важливим для країни, без кровопролиття (Волянська Л., 2011).

Отже, проблема перебудови держави та її політичного й економічного устрою

є актуальною в сучасній українській історіографії. Історичний досвід розбудови незалежних держав Східноєвропейського регіону в набутті демократичних цінностей та процесу демократизації вивчали вітчизняні історики. Але, на жаль, ці дослідження ще не є комплексними. Окремі питання означеної проблеми розглядали такі вітчизняні вчені, як В. Приходько, Г. Зеленко, Е. Задорожнюк (Приходько В., 1999. С. 28; Зеленко Г., 2005. С. 53–62; Задорожнюк Э., 2008. 440 с.).

У дослідженні В. Приходько проаналізовано причини «ніжної революції» у Чехословаччині, їх наслідки для внутрішнього розвитку країни та формування нового курсу зовнішньої політики, обставин, за яких два народи — чехи і словаки, утворивши у 1918 р. єдину державу — Чехословаччину, у кінці 1992 р. пішли шляхом створення окремих самостійних держав — Чеської Республіки і Словацької Республіки. Автори висвітлюють, як досвід «ніжної революції» та «мирного розлучення» збагатив історичний розвиток народів Європи.

Науковець Г. Зеленко у своїх працях аналізує досвід Оксамитової революції у Чехії в контексті схожих процесів в Україні, відтворює шлях, який вибрало чеське суспільство, виділяє ті важливі моменти, які могло б використати й українське суспільство.

Оксамитову революцію як опозиційний рух до комуністичної влади Чехословаччини розглядає у своїх працях Е. Задорожнюк. Авторка характеризує його важливу складову — дисидентство, аналізує основні напрями та форми опозиційного руху, весь спектр дій, що використовувався суспільством у протистоянні до влади.

Вацлав Бартуська, сучасний чеський політик та публіцист, у праці, присвяченій Оксамитовій революції, розкриває діяльність парламентської комісії з розслідування причин та передумов подій 17 листопада 1989 р. Він висвітлює, як окремі члени суспільства бачили цю подію, які були очікування і розчарування (Bartuska V., 1990. 251 s.).

Чеські історики П. Мюкк та М. Ванек у книзі «Оксамитові революції: усна історія чеського товариства» намагаються описати зміни цінностей у чеському суспільстві в епоху так званого «реального соціалізму» й те, як змінилися ці цінності після 1989 р. унаслідок демократичних і економічних перетворень. Окрім інших джерел, автори спираються на аналіз понад 300 усних історичних інтерв'ю (проведених, головним чином, у період з 2006 до 2013 роки) у поєднанні із сучасними опитуваннями громадської думки. На основі цих аналізів книга намагається дати різноманітні погляди та поліфонічний виклад сучасної історії Чехії після 1968 р. (Mücke P., Vanek M., 2016. 264 p.).

Метою статті є аналіз історичного досвіду розбудови Чеської незалежної держави в умовах демократичних реалій 90-х років ХХ ст. Відповідно завданнями є аналіз основних етапів становлення нової демократичної держави Чеської Республіки; характеристика проблем і загроз, що виникли на шляху розпаду Чехословаччини як державного утворення та розбудови двох нових держав — партнерів у новій європейській політиці.

Очевидно, що на готовність Чехії здійснювати реформи вплинула історична спадщина. За часи Австро-Угорської монархії чеський народ не мав такої політичної свободи, як сьогодні, але культура й економіка розвивалися тими темпами, що й у всій Західній Європі. Австро-Угорщина була цивілізованою державою, яку зовсім не можна порівняти з царською Росією. Самостійна Чехословаччина між двома світовими війнами входила до десятки найрозвинутіших країн світу. Звісно, пам'ять про ті часи, про те, як будувалася держава, дуже допомогла чехам. Такий досвід є дуже важливим для України (Мелещенко Т.В., 2010. С. 114–120).

Вивчаючи досвід Чеської Республіки у розбудові держави та здійсненні реформ, слід зазначити про умови, в яких перебувала в повоєнний період Чехословаччина. З кінця 1940-х років Комуністична партія Чехословаччини проводила таку політику, яка не давала найменшої можливості здійснювати реформи суспільного життя. Постійно відбувалися репресії проти інтелігенції, учасників дисидентського руху. Економіка країни знаходилася у стані сповільненого зростання — відносного застою. Рух протесту проти політичного режиму розгортався під гаслами демократії, співпраці з європейськими країнами.

Активізувала рух чеського суспільства проти комуністичного режиму політика перебудови, що розпочалася у Радянському Союзі у другій половині 1980-х років. Уже 1988 р. у Празі та інших великих містах Чехословаччини почалися вуличні акції проти політичного режиму, що свідчило про відкриті прояви опозиційно налаштованого населення, але більшість із цих акцій була недостатньо організована, а тому дуже швидко припинена поліцією.

Найбільшою помилкою комуністичного уряду було небажання йти на діалог з опозиційно налаштованим суспільством. Незадоволення діями уряду призвело до початку беззбройного протистояння і, як наслідок, повалення комуністичного режиму, внаслідок чого почалося становлення демократичних цінностей у двох новоутворених державах — Чеській Республіці та Словацькій Республіці.

Процес демократизації, що здійснювався у суспільстві Чеської і Словацької республік, дав змогу активно діяти крайнім силам націоналістичного спрямування, що до розпаду Чехословаччини

не могли вільно існувати в країні, можливість заявити про свої проблеми та політичні претензії отримали численні групи національних меншин. В умовах запровадження демократичних цінностей цілком логічним стало надання прав не лише окремій особистості, а й національним одиницям, представники яких вважали своє становище у країні нерівноправним.

Важливу роль відіграла відмінність між чеською та словацькою політичними культурами, що проявлялося протягом усього періоду існування об'єднаної республіки. У Чехословаччині був спільний соціум, але чеська та словацька політичні культури існували окремо. Кожна з них мала свої уявлення про державний устрій та розвиток власної держави. Уже на початку 90-х років ХХ ст. у Чеській Республіці на політичній арені почали з'являтися партії, які представляли національні меншини й усвідомлювали власний шлях розвитку.

Якщо говорити про розбіжності в демократичному шляху розвитку Чеської та Словацької держав, то перед чеським суспільством на перший план висувалися проблеми становлення демократичних інститутів і радикальних економічних перетворень, а словацьке суспільство поступово все більше переймалося проблемами, пов'язаними з національним розвитком.

Перехід від адміністративної до ринкової економіки та від однопартійної до плюралістичної системи став справжнім випробуванням для Чехословаччини, хоча її економічний розвиток на початку 1990-х років фахівці вважають у цілому успішним. Економіка, порівняно з іншими східноєвропейськими країнами, знаходилася на високому рівні розвитку. Країна мала відносно невисокі зовнішні борги, розвинену інфраструктуру, кваліфіковану робочу силу. Під час реформування багатьох галузей економіки виявилася значна диспропорція у розвитку окремих її галузей. Зокрема, словацька економіка була значно вразливішою до негативних наслідків, якими супроводжувалася реформа (Марадик Н., 2014. С. 105–109).

Аналізуючи суспільно-політичну ситуацію в Чехословацькій Федерації, можемо стверджувати, що національним питанням, як і в Україні, спекулювала переважна більшість політиків під час виборів у Чехословаччині 1992 р. Адже внаслідок стрімкого зростання національної свідомості серед населення багатонаціональної федерації стала надзвичайно привабливою перспектива використання національної ідеї різноманітними політичними силами як засобу поширення своєї популярності та політичного впливу. Зокрема, такими амбіційними політиками були В. Клаус та В. Мечіар (Марадик Н., 2012, 176 с.).

Як і в Україні, у Чехословаччині у середовищі політичної еліти виникли певні розбіжності

й суперечності між чеськими і словацькими політичними силами. Небажання чеської сторони йти на поступки в питанні конфедерації призвели до розпаду Чехословаччини, але не до якихось політичних ексцесів. Реакція населення двох країн на розпад федерації була неоднозначною, однак і чеське, і словацьке суспільства проявили політичну терпимість (Мелешенко Т.В., 2010. С. 114–120).

Після утворення незалежних держав перед чехами і словаками постало завдання створити необхідні умови для зміни суспільної парадигми, потрібно було визначитися щодо таких проблем, як ставлення до спільного минулого і спільної історичної спадщини; ставлення одне до одного; до того, якою має бути нова ідеологія і чи має бути вона взагалі; як подолати наслідки перебування комуністів при владі. Суспільство та його лідери розуміли, що успішне розв'язання цих питань стане запорукою мирного і неконфліктного транзиту від тоталітаризму до європейської демократії.

Слід зазначити, що після утворення двох незалежних держав стосунки між чехами та словаками ніколи не доходили до стадії агресії чи збройного конфлікту. Натомість кожен народ зосередився на внутрішніх проблемах та розбудові власної держави. Чеські політики прагнули, щоб після розпаду федеративного утворення Чеська Республіка отримала міжнародне визнання і стабільність, відкрила шлях до Європейського Союзу і НАТО, а найголовніше — остаточно відокремилася від пострадянського простору і Балкан. Оскільки фінансова й економічна залежність між Чехією і Словакчиною була надто життєво важливою, впровадження власної економічної стратегії відбувалося повільно, але упевнено (Ткаченко І., 2017).

Уже самостійні держави — Чеська і Словацька республіки — у подальших міждержавних відносинах не переймалися проблемами врегулювання двосторонніх стосунків, як, наприклад, пострадянські держави, а сконцентрувалися на прискоренні внутрішніх реформ і перетворень. Пам'ять про спільне історичне минуле не зруйнувала відносини між державами, а навпаки, сприяла їх активному розвитку і виробленню партнерських відносин в усіх сферах життєдіяльності. Мирне, конституційно-договірне припинення Чехословацької Федерації в 1992 р. відіграло важливу роль у прискоренні демократичних процесів, завершених перехідного періоду та перетворенні Чеської Республіки та Словацької Республіки на сучасні європейські держави. На відміну від Російської Федерації, Чехія не мала загарбницьких амбіцій і не ставила за мету «за будь-яку ціну» повернути Словакчину в зону свого впливу. Чеські політики розпочали новий етап у відносинах з новою незалежною Словацькою республікою.

Очевидно, що стосунки Чеської і Словацької республік демонструють нам цивілізовані процеси демократизації як у внутрішній, так і зовнішній політиці (Солодкий С., 2005).

Отже, маємо зазначити, що пам'ять про минулі досягнення відіграє велику роль у розвитку будь-якої держави. Усвідомлення багатьма поколіннями своєї самодостатності, спроможності на великі звершення є важливим чинником у становленні національної держави та громадянського суспільства. Натомість переважна більшість українських політиків підігриває в українцях відчуття меншовартості, комплексу жертви. Така історична пам'ять не сприяє розвитку держави, а навпаки, — готовність приймати на себе будь який удар долі.

Сьогодні й в Україні суспільство розуміє значення соціальної та історичної пам'яті як необхідних чинників розвитку демократичної держави на громадянських засадах. На думку історика А. Киридон, саме соціальна пам'ять є одним із найважливіших механізмів розвитку демократичних засад громадського життя, важливою умовою формування громадянського суспільства. На думку вченої, виражена політика історичної пам'яті допомогла Чеській та Словацькій республікам розв'язати суперечливі питання і сприяти розвитку держав у фарватері європейської політики (Киридон А., 2016, С. 216–236).

Так історично сталося, що чеський і словацький народи певний час мали спільну історію і тривалий час не мали державності, перебуваючи у складі інших, більш потужних державних утворень. Попри те, що протягом 74-х років ХХ ст. обидва народи перебували у спільній державі, після мирного розпаду Чехословаччини перед ними постала необхідність переосмислити минуле і створити нові моделі суспільної пам'яті з урахуванням потреб модернізації суспільства та «повернення до Європи» (Рихецький Л., 2014).

На думку вітчизняного історика Н. Марадик, створення Чехословацької Соціалістичної Республіки було своєрідним «шлюбом з розрахунком», адже об'єднання двох держав зумовлювалося тогочасними політичними реаліями й геополітичною ситуацією. Тому їх розпад, який на перший погляд видається нелогічним, насправді є цілком закономірним (Марадик Н., 2014. С. 105–109).

Політичний шлях цих двох держав є безцінним досвідом для України. Український політикун та суспільство має усвідомити своє місце у європейському просторі, демократичні цінності, завдяки яким ми зможемо гідно продовжити свій історичний шлях як одна з європейських держав.

Чеський дипломат, Надзвичайний і Повноважний Посол Чеської Республіки в Україні

Карел Штіндл зазначав: «Україна ще має час. Думаю, що якийсь час ваша країна втратила. Україна здобула незалежність у 1991 році..., але час минав — і шанси були втрачені, можливо, через таку собі нерішучість. Минулі уряди здійснили дуже мало реформ, суспільство бідніло... Одне з важливих питань — швидкість реформ. Необхідно, щоб і в політиці, і в економіці починалися реформи...» (Солодкий С., 2005). Його оцінка і роздуми є дуже цінними для українських політиків. К. Штіндл належить до тих людей, які наприкінці 1980-х років брали безпосередню участь у «оксамитових» подіях революційної Праги. До 1969 р. пан Штіндл викладав на філософському факультеті Карлового університету, проте за участь у акціях протесту його позбавили цього права. Він був активним учасником дисидентського руху, друкувався у самвидаві. 19 листопада 1989 р. К. Штіндл став одним із 30 фундаторів «Громадянського форуму». У 1990–1992 рр. він — депутат першого чеського парламенту, обраного на демократичних виборах. З 1993 р. пан Штіндл перебував на дипломатичній роботі.

Одне з найважливіших питань для України — мовне — у Чеській та Словацькій республіках розв'язується без конфліктів та протистоянь. Народи двох держав розуміють, що у мовному просторі є багато спільного, а тому в ефірі чеського телебачення можна інколи почути словацьку мову. Без перекладу може лунати репортаж словацького журналіста, експерта, політика чи відомого словацького актора. Схожа ситуація і в Словацькій Республіці — там чеська мова досить часто звучить у місцевих засобах масової інформації, її розуміють без перекладу.

Історична пам'ять, що сформувалася у Чеській та Словацькій республіках, сприяла розвитку ідеї відновлення справедливості й компенсації жертвам режимів, на противагу радянським і пострадянським імперативам героїзації (і навіть сакралізації) окремих сюжетів минулого, подій та осіб (Голубчик Г., 2014. С. 97–106).

Як-от, наприклад, президенту Чехословаччини, а згодом і Чеської Республіки В. Гавелу було повернуто майно, конфісковане у його

сім'ї комуністами. Компенсацію матеріальних і моральних збитків за законом 2011 р. у Чеській Республіці мали отримати «учасники боротьби з комуністичним режимом» (100 тис. чеських крон — учасники, а 50 тис. крон — подружжя (чоловіки і учасники боротьби з комуністичним режимом)). Закон, який набув чинності 17 листопада 2011 р., продовжив попередню практику відмежування від комунізму і його репрезентативів. У документі окремо зазначено, що людина не може вважатися учасником антикомуністичного опору, якщо вона була членом комуністичної партії Чехословаччини, служила в народній міліції, працювала в структурах держбезпеки, була активістом, наприклад Союзу чехословацько-радянської дружби в період нормалізації (В Чехії борці с коммунистическим режимом...).

Отже, політика пам'яті на прикладі Чеської та Словацької республік у постсоціалістичний період свідчить про те, як можна змінити шлях історичного поступу та політичного розвитку; змінити у суспільній свідомості негативний досвід тоталітаризму, щоб уникнути надалі тих суспільних явищ, що стоять на заваді розбудови вільного громадянського суспільства. Чехи та словаки презентували усім європейським народам спосіб, у який два історично близьких народи розпочали окреме самостійне державницьке життя, «розлучившись» у мирний спосіб, без жодних істотних претензій одне до одного. Спільне минуле, як виявилось у випадку чехів і словаків, зовсім не обов'язково має передбачати взаємну залежність у політичному просторі та економічній площині. У сучасних умовах демократичного середовища важливо підтримувати одне одного як партнери і сприяти укріпленню добросусідських відносин. Такий досвід заслуговує на увагу з боку української влади, тому що має велику практичну значимість — нову модель суспільної пам'яті.

Сьогодні у чеському й словацькому суспільстві багато викликів і простору для розвитку, що презентує українським науковцям проблеми, які вимагають глибокого дослідження. Це, зокрема, формування спільної культурної спадщини, партнерських відносин у політиці між Україною, Чехією і Словаччиною.

ДЖЕРЕЛА

1. В Чехии борцы с коммунистическим режимом получают материальную компенсацию. *Postimees*. 17.08.2011. URL: <http://rus.postimees.ee/533624> (дата звернення: 4.11.2019).
2. Волянська Л. Революція, розчарування та репресії. *Тиждень*. 21.11.2011. URL: <https://tyzhden.ua/Columns/50/35808> (дата звернення: 1.12.2019).
3. Голубчик Г. Становлення європейських моделей суспільної пам'яті: інституційно-правовий аспект. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 3 (22). С. 97–106.
4. Задорожнюк Е. От крушения Пражской весны к триумфу «бархатной революции». Из истории оппозиционного движения в Чехословакии (август 1968 — ноябрь 1992 года). М.: Индрик, 2008. 440 с.

5. Зеленко Г. «Оксамитова революція» як спосіб ротації влади. *Сучасна українська політика*. 2005. Вип. 7. С. 53–62.
6. Киридон А. Політика пам'яті в умовах демократії: вшанування жертв геноцидів та масових убивств. *Україна–Європа–Світ*. 2016. Вип. 17. С. 216–236.
7. Марадик Н. Перехід до демократії в Чеській Республіці. Ужгород, 2012. 176 с.
8. Марадик Н. Поділ Чехословаччини в контексті демократизаційних процесів. *Науковий вісник ужгородського університету*. 2014. С. 105–109. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/675/1/> (дата звернення: 19.10.2019).
9. Мелешченко Т.В. Мирне розділення Чехословацької Федеративної Республіки та позиція Гавела у цьому процесі. *Гілея*. 2010. Вип. 33. С. 114–120.
10. Приходько В. «Нижня революція» в Чехословаччині та формування нової внутрішньої і зовнішньої політики країни. Ужгород, 1999. 96 с.
11. Рихецький Л. Зраджена революція 1989 року. *Спільне*. 23.12.2014. URL: <https://commons.com.ua/uk/zradzhena-revolutsiya-1989-roku/> (дата звернення: 26.11.2019).
12. Ткаченко І. Реалізація політики пам'яті в Чехії та Словаччині в постсоціалістичний час: історична спадщина, спільні засади, національні особливості. *Контраст*. 10.10.2017. URL: <http://www.kontrast.org.ua/news/2674.html>
13. Солодкий С. П'ять історичних хвилин. *День*. 2005. № 241. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planeti/pyat-istorichnih-hvilin> (дата звернення: 22.11.2019).
14. Bartuska Vaclav. Polojasno: Pátrání po vinících 17. list. 1989. Praha: Exlibris, 1990. 251 с.
15. Mücke P., Vanek M. Velvet Revolutions: An Oral History of Czech Society. Oxford University Press, 2016. 264 p.

REFERENCES

1. Bartuska, V. (1990). Polojasno: Pátrání po vinících 17. list. 1989. Praha: Exlibris [in Czech].
2. Holubchuk, H. (2014). Stanovlennia yevropeiskykh modelei suspilnoi pam'iaty: instyutsiino-pravovyi aspekt. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriadiuvannia*, 3 (22), 97–106 [in Ukrainian].
3. Kyrydon, A. (2016). Polityka pam'iaty v umovakh demokracji: vshanuvannia zhertv henotsydiv ta masovykh ubyvstv. *Ukraina-Yevropa-Svit*, 17, 216–236 [in Ukrainian].
4. Maradyk, N. (2012). Perehid do demokracji v Ches'kii Respublitsi. Uzhorod [in Ukrainian].
5. Maradyk, N. (2014). Podil Chekhoslovachchyny v konteksti demokratyzatsiinykh protsesiv. *Naukovyi visnyk uzghorodskoho universytetu*, 17, 105–109 [in Ukrainian]. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/675/1/>
6. Meleshchenko, T. V. (2010). Myrne rozdilennia Chekhoslovatskoi Federatyvnoi Respubliky ta pozytsiia Havela u tsiomu protsesi. *Hileia*, 33, 114–120 [in Ukrainian].
7. Mücke, P., Vanek, M. (2016). Velvet Revolutions: An Oral History of Czech Society. Oxford University Press [in English].
8. Prykhodko, V. (1999). «Nizhna revoliutsiia» v Chekhoslovachchyni ta formuvannia novoi vnutrishnoi i zovnishnoi polityky krainy. Uzhgorod [in Ukrainian].
9. Rykhetskyi, L. (23.12.2014). Zradzhena revoliutsiia 1989 roku. *Spilne* [in Ukrainian]. <https://commons.com.ua/uk/zradzhena-revolutsiya-1989-roku/>
10. Solodkyi, S. (2005). Piat istorychnykh khvylyn. *Den*, 241 [in Ukrainian]. <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planeti/pyat-istorichnih-hvilin>
11. Tkachenko, I. (10.10.2017). Realizatsiia polityky` pam'iaty v Chekhii ta Slovachchyni v postsotsialistychni chas: istorychna spadshchyna, spilni zasady, natsionalni osoblyvosti. *Kontrast* [in Ukrainian]. <http://www.kontrast.org.ua/news/2674.html>
12. V Chekhii bortsy s kommunisticheskim rezhimom poluchat materialnuiu kompensatsiiu. (2011). *Postimees* [in Russian]. <http://rus.postimees.ee/533624>
13. Volianska, L. (21.11.2011). Revoliutsiia, rozcharuvannia ta represii. *Tyzhden* [in Ukrainian]. <https://tyzhden.ua/Columns/50/35808/>
14. Zadorozhniuk, Ye. (2008). Ot krusheniia Prazhskoi vesny k triumfu «barkhatnoi revoliutsii». Iz istorii opozitsionnogo dvizheniia v Chekhoslovakii (avgust 1968 — noiabr 992 goda). M.: Indrik [in Russian].
15. Zelenko, H. (2005). «Oksamytova revoliutsiia» yak sposib rotatsii vlady. *Suchasna ukrainska polityka*, 7, 53–62 [in Ukrainian].

Дата надходження статті до редакції: 15.11.2019.